

GIUSEPPE GIUFFRIDA

Ewolucja kontraktu rolnego*

1. Przedstawienie etapów ewolucji kontraktu rolnego (umowy rolnej) we włoskim systemie prawnym jest równoznaczne z odtworzeniem historii samego prawa rolnego. W prawie tym bowiem umowa przez długi czas stanowiła podstawowy instrument regulowania złożonych stosunków dotyczących obrotu ziemią, które od zawsze rodziły konflikty. W sektorze rolnym, jak w żadnej innej dziedzinie gospodarki, ewolucja umowy odzwierciedlała też społeczny wymiar, w którym umowa ta była wykorzystywana dla porządkowania i godzenia zróżnicowanych interesów.

Ten aspekt jest tak doniosły, że jeszcze do dziś z wielkim trudem przychodzi sformułowanie pojęcia kontraktu rolnego bez odniesienia się do metaprawnych elementów, których określenie jest konieczne do wyodrębnienia cech charakterystycznych koncepcji rolniczości (*agrarietà*). Koncepcja ta nabiera elementów innowacyjnych, ilekroć tylko działalność rolnicza jest funkcjonalnie i teleologicznie ukierunkowana na realizację interesów normalnie niewchodzących w jej zakres i które to interesy dołączają do interesów tradycyjnych, a niejednokrotnie je zastępują. Prowadzi to do wniosku o naturalnej elastyczności koncepcji rolniczości, która zawęża się bądź rozszerza w zależności od aktualnych potrzeb społeczeństwa wyrażających się w konflikcie interesów związanym z prowadzeniem działalności rolniczej (uprawy ziemi bądź hodowli zwierząt).

* Tekst referatu pt. *Evoluzione del contratto agrario* wygłoszonego przez Autora na polsko-włoskiej konferencji „Wpływ wspólnotowego prawa rolnego na wewnętrzne prawo rolne. Konfrontacja doświadczeń” („Incidenza del diritto agrario comunitario sul diritto interno. Esperienze a confronto”), która odbyła się w Poznaniu 11-13 maja 2006 r. (tłum. Agnieszka Szymeczka).

2. Konfliktowy charakter stosunków rolnych przesądził też najprawdopodobniej o kształcie przyjętego we włoskim kodeksie cywilnym z 1865 r. unormowania kontraktów rolnych. Z bogatej panoramy istniejących w różnych regionach Włoch zwyczajowych kontraktów rolnych ustawodawca wyodrębnił bowiem jedynie te z nich, które uznał za zdolne do regulacji stosunków związanych z korzystaniem z gruntów rolnych i innych dóbr związanych z rolnictwem. Wyłączył on też moc prawną zwyczajów niepowołanych wyraźnie w kodeksie (art. 48 wł. k.c. z 1865 r.) i pozostawił niewielki zakres swobody zawierania umów.

Taki wybór nie pociągnął za sobą wprowadzenia *numerus clausus* kontraktów rolnych. Ustawodawca dopuścił bowiem możliwość tworzenia stosunków umownych niewchodzących w zakres wyodrębnionych typów prawnych¹. Te ostatnie wywierały jednak wpływ na umowy nienazwane, które – według przeważającego w ówczesnej doktrynie stanowiska – były sprowadzane do niewielu istniejących typów prawnych, w drodze interpretacji przez analogię. Zachowane zostało także w pewnym stopniu znaczenie prawne zwyczajów *praeter legem*, a to dzięki zawężającej interpretacji wspomnianego wyżej art. 48, który odnoszono tylko do zwyczajów *contra legem*.

Jak wskazywano, w czasie obowiązywania kodeksu z 1865 r. problem atypowych kontraktów rolnych pojawiał się rzadko, jako że – z jednej strony – stosunki rolne były regulowane przede wszystkim na podstawie różnorodnych istniejących zwyczajów, z drugiej zaś – umowa najmu, mając za typowy dla siebie jedynie element przyznania prawa użytkowania i abstrahując od funkcji czy struktury zobowiązania uregulowanego przez strony, była tak szeroka, że obejmowała każde przekazanie gruntu rolnego niekwalifikujące się jako umowa dzierżawy wieczystej. Dopiero wejście w życie włoskiego kodeksu cywilnego z 1942 r. wyznaczyło znaczący przełom w prawnej regulacji instrumentów umownych związanych z obrotem ziemi. Wprowadzone zmiany były jeszcze bardziej widoczne po uchwaleniu Konstytucji i licznych ustaw specjalnych, które wyznaczyły dalszy kierunek ewolucji kontraktów rolnych.

Pierwszym elementem, który należy podkreślić, było wprowadzenie we włoskim systemie prawnym – nieznanego dotąd – generalnego pojęcia przedsiębiorstwa, wynikającego z definicji przedsiębiorcy (art. 2082 wł. k.c. z 1942 r.)

¹ Typy te w obliczu brakującego jeszcze wtedy i wprowadzonego dopiero 80 lat później pojęcia przedsiębiorstwa rolnego opierały się na logice stosunków własnościowych właściwych dla kodeksu z 1865 r. i były pomyślane jako szczególne formy najmu. Świadczą o tym chociażby ich nazwy (najem dóbr rolniczych, najem bydła) czy też odpowiednie odesłania (art. 1647 wł. k.c. z 1865 r.) łączące typ szczególny umowy z typem ogólnym.

i definiowanego jako zorganizowana działalność gospodarcza wykonywana w sposób zawodowy i skierowana na produkcję i wymianę dóbr i usług. Szczególnym rodzajem tak definiowanego przedsiębiorstwa jest przedsiębiorstwo rolne, określone jako zorganizowana działalność uprawy gruntu, hodowli bydła i leśnictwa prowadzona w sposób gospodarczy i zawodowy oraz skierowana na produkcję dóbr. Z pojęciem tym ściśle połączone zostało pojęcie kontraktu rolnego, który przeważająca część ówczesnej doktryny określiła jako zobowiązaniowy instrument ukierunkowany na utworzenie przedsiębiorstwa rolnego.

W kodeksie z 1942 r. ustawodawca podtrzymał swoją poprzednią decyzję o wyodrębnieniu niektórych typów umów i określeniu ich szczegółowej regulacji, aczkolwiek – w przeciwieństwie do poprzedniego kodeksu – wprowadził pojęcia swobody regulacji stosunków prywatnych (*autonomia privata*) i swobody umów (*autonomia contrattuale*), których granice wyznaczyły dalszą ewolucję kontraktu rolnego. Istotnie, pomimo że ustawodawca uregulował typy umów, by zapewnić regulacji stosunków rolnych pewność gwarantowaną przez ustawę, uznał ogólne prawo osób prywatnych do określenia treści umów typowych w granicach określonych przez ustawę i – co więcej – prawo zawierania przez te podmioty umów nienależących do typów mających szczególną regulację. Możliwość taka została jednak obwarowana jednym warunkiem: tak zawierane umowy musiały realizować interesy zasługujące na ochronę ze strony porządku prawnego (art. 1322 wł. k.c. z 1942 r.). W praktyce oznaczało to możliwość kreowania różnych wzorów umów, które były wynikiem nie tylko swobody zawierania umów, ale także zakorzenionych reguł zwyczajowych.

Typy umów rolnych określone we włoskim kodeksie cywilnym z 1942 r. zostały podzielone przez doktrynę na dwa rodzaje: umowy o strukturze komutatywnej (*contratti commutativi*) obejmujące różne rodzaje dzierżawy oraz umowy o strukturze zrzeszeniowej (*contratti associativi*) obejmujące połownictwo (*mezzadria*), częściową kolonię (*colonia parziaria*) i umowę dzierżawy bydła (*soccida*).

3. Niedługo po wejściu w życie kodeksu cywilnego z 1942 r. zaczęto odnotowywać pierwsze sygnały zmian, które zdeterminowały historię kontraktów rolnych w następnych latach. Umowy zrzeszeniowe (*contratti associativi*), a zwłaszcza połownictwo, stały się szczególnie atrakcyjne dla reżimu faszystowskiego, który widział w nich najbardziej skuteczny instrument pogodzenia interesów związanych z ziemią i z pracą. Szczegółowa regulacja tego kontraktu, przyznająca mu przywileje, znalazła też swój wyraz prawny w Karcie połownictwa (*Carta della mezzadria*).

Z czasem rozwinęła się szeroka debata doktrynalna dotycząca zmiany typów umów uregulowanych w kodeksie z 1942 r. Wynikała ona zresztą z faktu, że rzeczywisty stosunek pomiędzy przekazującym (*concedente*) a przyjmującym (*concessionario*) różnił się od idealnego modelu przewidzianego przez reżim i wielbionego przez wybitnych naukowców epoki. W większości przypadków sprowadzał się on bowiem do wykorzystywania przez przekazującego pracy przyjmującego, podczas gdy udział tego pierwszego w prowadzeniu wspólnego przedsiębiorstwa był niewielki bądź żaden. Prawdopodobnie z tych też powodów w momencie upadku reżimu faszystowskiego w zamysle ustawodawcy pojawiła się idea wyeliminowania umów zrzeszeniowych (*contratti associativi*) i zwiększenia znaczenia umów o strukturze komutatywnej, które pozostawiały rzeczywistą władzę nad przedsiębiorstwem wyłącznie podmiotowi, który angażował się w organizację czynników produkcji i koniecznej siły roboczej.

Rozpoczął się w ten sposób wolny i postępujący przez kolejne dwadzieścia lat proces, który poprzez typizację kontraktów rolnych doprowadził do usunięcia we włoskim porządku prawnym zrzeszeniowych kontraktów rolnych mających za przedmiot przekazanie gruntów rolnych. Należy jednak podkreślić, że negatywna ocena zdolności tego rodzaju kontraktów do realizacji przeciwstawnych interesów wynikała przede wszystkim z ograniczonego dostępu do ziemi, ze względu na jej niedostatek i sytuacją społeczną właścicieli tego dobra.

Za początkową datę wspomnianego procesu ustawodawczego można uznać rok 1964, czyli rok uchwalenia ustawy nr 756, która w znaczący sposób ograniczyła prawo do swobodnego regulowania treści umowy, zabraniając zawierania zarówno umowy połownictwa, jak i innych umów przekazywania gruntów rolnych nie przewidzianych przez tę ustawę. Sankcje wprowadzone za nieprzestrzeżenie tego zakazu były różne. W razie zawarcia umowy połownictwa, ustawodawca przewidywał sankcję nieważności, w przypadku zaś zawarcia innej nieprzewidzianej przez tę ustawę umowy przekazania gruntów rolnych była ona traktowana jak umowa typowa, a to poprzez zastosowanie – za pomocą kryterium przewagi (bądź absorpcji) i analogii – norm właściwych dla tej umowy. Wprowadzona przy tym została zasada *numerus clausus* umów rolnych.

Ta pierwsza próba „typizacji” umów przekazywania gruntów rolnych nie wywołała jednak pożądanych efektów. Przyczyn tej sytuacji przeważająca część doktryny dopatrywała się w wadach wspomnianej regulacji. W szczególności nieważność umów połownictwa była łagodzona przez przewidzianą nieskuteczność sankcji w okresie, w którym stosunek był wykonywany, co pozwalało *de facto* na zawieranie nowych kontraktów.

Także umowa dzierżawy wieczystej oraz umowa dzierżawy stały się w tym okresie przedmiotem procesu typizacji. Pierwsza z nich została uregulowana w ustawie nr 327 z 1963 r., druga zaś w ustawie nr 606 z 1966 r., która odebrała stronom możliwość określenia minimalnego czasu trwania umowy (ustalonego na sześć lat) i przewidywała formę pisemną w celach dowodowych. Kilka lat później (w 1971 r.) na mocy ustawy nr 11 ustawodawca jeszcze bardziej ograniczył swobodę stron umowy dzierżawy gruntów rolnych. Wyłączona została możliwość określenia przez strony niektórych elementów tej umowy (np. dotyczących czynszu). Ponadto ustawodawca odszedł od rozwiązań przyjętych w 1964 r., stanowiąc, że w przypadku umów przekazania gruntów rolnych, w których obecne były elementy umowy polownictwa (*mezzandria*) bądź umowy kolonii (*colonia*) oraz elementy umowy dzierżawy, zastosowanie będą miały przepisy regulujące umowę dzierżawy z bezpośrednim producentem (*coltivatore diretto*), nawet wówczas gdy elementy tej ostatniej nie są przeważające. Przepisy regulujące dzierżawę miały znaleźć zastosowanie także na prośbę bezpośredniego producenta w odniesieniu do umów już zawartych, w których były obecne elementy dzierżawy, nawet jeśli nie były one przeważające, a także do umów dzierżawy w zakresie korzystania z pastwisk oraz do umów dzierżawy bydła z jednoczesnym przekazaniem łąk, nawet jeśli ich czas trwania był krótszy niż rok.

4. Widoczne w omawianych przepisach preferowanie umowy dzierżawy stało się jeszcze bardziej wyraźne w ustawie nr 203 z 1982 r. Ustawa ta w jeszcze większym stopniu niż wcześniejsze akty prawne prowadziła do eliminacji umów zrzeszeniowych (*contratti associativi*) związanych z przekazywaniem gruntów rolnych, a to poprzez instrument przekształcenia tych umów w umowy dzierżawy z bezpośrednim producentem. Wprowadziła ona też zakaz zawierania umów przekazujących grunty rolne lub umów, których świadczenia obejmowały przyznanie gruntów rolnych. Umowa łamiąca powyższy zakaz była traktowana jako umowa dzierżawy gruntów rolnych, a stwierdzenie tego faktu pozostawało w gestii sędziego. Innymi słowy, zarówno umowy zrzeszeniowe (*contratti associativi*) przekazania gruntów rolnych zawarte przed wejściem w życie ustawy, jak i te zawarte po jej wejściu w życie poddane zostały regulacjom umowy dzierżawy. Jednocześnie ustawodawca ograniczył, podobnie jak poprzednio, możliwość ustalania przez strony niektórych elementów tej umowy (np. czynszu).

W przeciwieństwie jednak do poprzednich regulacji swoboda zawierania umów została w pewien sposób poszerzona – poprzez wprowadzenie innowacyjnego instrumentu porozumienia derogacyjnego (*accordo in deroga*). Poro-

zumienie derogacyjne stanowiło w istocie rozwiązanie, dzięki któremu strony mogły obejść bezwzględnie obowiązujące normy regulujące umowę dzierżawy i skorzystać z prawa dobrowolnego regulowania swoich interesów, które przez długi czas było im odbierane.

Do czasu wejścia w życie ustawy z 1982 r., pomimo wyraźnego, bezwzględnie obowiązującego charakteru przepisów (*inderogabilità*), dopuszczano w doktrynie pewną derogację *in melius* ze względu na obiektywną słabość dzierżawcy w stosunku do wydierżawiającego. Na mocy analizowanej ustawy przepisy umowy dzierżawy zostały natomiast uznane za przepisy bezwzględnie obowiązujące (*assolutamente inderogabili*). Miały one zapewnić abstrakcyjną równowagę interesów stron. Z uwagi jednak na to, że faktyczna ocena tych interesów może różnić się od oceny abstrakcyjnej, ustawodawca dopuścił możliwość wyłączenia tych przepisów za pomocą wspomnianego wcześniej porozumienia derogacyjnego. Zastosowanie tego instrumentu zostało jednak poddane pewnym ograniczeniom wypracowanym wcześniej przez doktrynę i orzecznictwo na podstawie egzegezy art. 45 ustawy. Polegały one na tym, że strony mogły nie stosować przepisów tylko w obecności przedstawicieli odpowiednich rolniczych organizacji zawodowych o zasięgu krajowym, i to pod warunkiem że w wyniku porozumienia nie były zawierane nowe kontrakty połownictwa, częściowej kolonii czy współuczestnictwa rolnego (*compartecipazione agraria*). Udział przedstawicieli organizacji zawodowych musiał ponadto polegać na ich faktycznej pomocy stronom i nie ograniczać się tylko do powzięcia wiadomości o zawartym porozumieniu.

Według części doktryny, w ramach wspomnianych ograniczeń strony mogły uchylić się od zastosowania każdej normy regulującej dzierżawę. Strony mogły także zawierać atypowe umowy rolne przekazywania gruntów rolnych.

Ustawa nr 203 z 1982 r., mimo że uzupełniona została jeszcze ustawą nr 11 z 1990 r., wypełniającą istniejące luki prawne powstałe po niektórych orzeczeniach Trybunału Konstytucyjnego, stanowiła końcowy etap długiego i burzliwego procesu, który doprowadził do wyeliminowania rolnych umów zrzeszeniowych (*contratti associativi*). Oznaczała ona osiągnięcie normatywnej równowagi pomiędzy świadczeniami, do których spełnienia zobowiązują się strony umowy rolnej i interesami, którym te świadczenia są podporządkowane.

5. Mówiąc o umowach rolnych, należy zwrócić też uwagę na umowę spółki, której przedmiotem jest prowadzenie działalności rolniczej na gruntach rolnych przekazanych spółce w użytkowanie przez niektórych wspólni-

ków. Przez długi czas była ona pozbawiona odpowiedniej regulacji prawnej, mimo że większość doktryny sprowadzała ją do kategorii umowy rolnej. Umowa ta ograniczana była do umowy spółki osobowej, na podstawie której niektórzy wspólnicy przekazują grunty, inni zaś potrzebną siłę roboczą w celu wspólnego prowadzenia działalności rolniczej i podzielenia się zyskami. Lukę prawną w tym zakresie (dziś już zresztą wypełnioną) uzasadniano nikłym rozprzestrzenieniem się tego wzoru umowy, podyktowanym – z jednej strony – silnym indywidualizmem przedsiębiorców rolnych, a z drugiej – słabym dostosowaniem kodeksowych regulacji dotyczących spółek do potrzeb działalności rolniczej.

Ostatnio jednak, w wyniku pojawiających się różnorodnych potrzeb, związanych także z utworzeniem wspólnego rynku, ustawodawca włoski zdefiniował w art. 2 dekretu legislacyjnego nr 99 z 2004 r. (znowelizowanym dekretem legislacyjnym nr 101 z 2005 r.) pojęcie „spółka rolna”. Terminem tym określił takie spółki, „które mają za przedmiot wyłączne prowadzenie działalności, o których mowa w art. 2135 kodeksu cywilnego”, a w nazwie zawierają oznaczenie „spółka rolna”. Dla spółek już istniejących ustawodawca przewidział także przystosowanie ich statutów i wprowadzenie oznaczenia „spółka rolna”. Nowa definicja nie wpłynęła wprawdzie na charakter regulacji dotyczących spółek przewidzianych we włoskim kodeksie cywilnym, ale bez wątpienia podkreśliła znaczenie wyłącznego prowadzenia działalności rolniczej, rozumianej jako *discrimen* pomiędzy spółkami rolnymi a spółkami handlowymi.

Odpowiedzią ustawodawcy na potrzeby rynku były także tzw. umowy rolno-przemysłowe (*contratti agro-industriali*), rozpowszechnione już w latach osiemdziesiątych. Umowy te wyrażają integrację pomiędzy różnymi podmiotami procesu produkcyjnego. Ich regulacja prawna zawarta była początkowo w ustawie nr 88 z 1988 r., a obecnie w dekreście legislacyjnym nr 102 z 2005 r. Ten ostatni reguluje różne poziomy prywatnych interesów poprzez wprowadzenie umów ramowych (*contratti quadro*), umów-typów (*contratti tipo*) oraz umów upraw, hodowli bądź dostarczania produktów rolnych (*contratti di coltivazione, allevamento e fornitura*).

Pierwsza z wymienionych umów jest zawierana pomiędzy organizacjami producentów (tj. organizacjami przedsiębiorców rolnych, które wprowadzają na rynek produkty przekazane przez członków) a organizacjami przedsiębiorstw przetwórczych, dystrybucyjnych i wprowadzających na rynek produkty, o których mowa w załączniku I do Traktatu TWE oraz w załącznikach I i II do rozporządzenia Rady EWG 2081 z 1992 r. w sprawie ochrony oznaczeń geograficznych i oznaczeń pochodzenia produktów rolnych i artykułów

żywnościowych, znowelizowanego przez rozporządzenie Rady WE nr 692 z 2003 r., a także produkty kwalifikowane jako rolne w świetle prawa wspólnotowego, a więc produkty ziemi, hodowli i rybołówstwa oraz produkty pierwszego przetworzenia, które pozostają z tymi pierwszymi w ścisłym związku.

Druga z wymienionych umów (umowa-typ), przewidziana w umowie ramowej, pełni rolę umowy typizującej umowy indywidualne (tj. umowy upraw, hodowli bądź dostarczania produktów rolnych), które z kolei są zawierane każdorazowo pomiędzy pojedynczymi przedsiębiorcami rolnymi a przedsiębiorstwami przetwórczymi, dystrybucyjnymi i wprowadzającymi produkty na rynek. Umowy indywidualne, chociaż zdecydowanie różnią się od wcześniej omówionych tradycyjnych umów rolnych, regulują relacje przeciwnych interesów, w których prowadzenie działalności rolniczej jest przyczyną ich zawarcia.

6. Przedstawiona powyżej w syntetyczny sposób ewolucja kontraktów rolnych, obejmująca okres od czasu pierwszej kodyfikacji do dnia dzisiejszego, wskazuje jednocześnie na ewolucję, która w tym samym okresie dokonała się w sektorze rolnym. Chodzi tu o ewolucję związaną z przechodzeniem od rolnictwa ściśle związanego z ziemią i ukierunkowanego na konsumpcję do rolnictwa uprzemysłowionego i zorientowanego na rynek.

Stosunki pomiędzy osobami prywatnymi, stanowiące początkowo najważniejszą część prywatnoprawnych stosunków oscylujących wokół czynnika ziemi, z czasem ustąpiły miejsca nowym interesom, które pojawiły się obok interesów tradycyjnych i które stanowią interesy wspólne dla całej społeczności. Chodzi tutaj m.in. o interes ochrony środowiska i dziedzictwa naturalnego, o ochronę jakości i wyjątkowości produktów rolnych, które stanowią z kolei wyraz tradycji kulturowej różnych populacji. W celu realizacji tych interesów używa się nowych instrumentów zobowiązaniowych, w których administracja publiczna, tradycyjnie działająca poprzez dyskrecyjne wykonywanie swoich funkcji, występuje jako strona umów z przedsiębiorcami rolnymi, mających za przedmiot realizację interesów publicznych.

Obok umowy dzierżawy gruntów rolnych i umowy dzierżawy bydła, czyli jedynych uregulowanych typów umów, oraz obok porozumienia derogacyjnego, pojawił się nowy typ umowy: umowa pomiędzy przedsiębiorcami rolnymi a administracją publiczną, mogąca przybierać określoną przez ustawodawcę formę umowy o współpracy (*contratto di collaborazione*), umowy promocji (*contratto di promozione*) lub konwencji (*convenzione*). Ustawodawca kontynuuje więc typizację umów rolnych, wyodrębniając cechy nowego typu umowy. Musi ona być zawarta pomiędzy przedsiębiorcami rolnymi a administracją publiczną oraz ukierunkowana na promocję produkcyjnych wartości danego obszaru, na ochronę produkcji jakościowej i lokalnych tra-

dycji żywieniowych, a także promocję prowadzenia tych działalności, które mają na celu utrzymywanie i ulepszanie obszarów rolno-leśnych. Innymi słowy, w takich umowach typowa przyczyna kontraktu rolnego przeplata się z dodatkowym celem wykonywania funkcji publicznej.

7. Jak widać, omówiona wcześniej kategoria kontraktu rolnego, rozumianego początkowo jako umowa mająca za przedmiot użytkowanie gruntów rolnych, a później także jako instrument organizacji przedsiębiorstwa rolnego, ewoluowała w znaczący sposób. Obecnie dotyczy ona ochrony coraz to nowych interesów, które wszakże w dalszym ciągu oscylują wokół działalności rolniczej. Z tego też względu, w świetle powyższej ewolucji, mało aktualne wydaje się ubolewanie A. Carrozzy, jakoby umowa dzierżawy miała „przedstawiać się już nie jako jeden z kontraktów rolnych, ale jako kontrakt rolny”. Kategoria umów rolnych w istocie utrzymuje swoją różnorodność i funkcjonalność w stopniu, w którym zachowuje zdolność do uporządkowania wszystkich instrumentów zobowiązaniowych regulujących prowadzenie działalności rolniczej dla realizacji licznych i różnorodnych interesów.

Należy jednak zadać pytanie o zasadność utrzymywania takiej jednolitej kategorii. Pytanie to dręczyło też ojców prawa rolnego wyznaczających podstawowe cechy tej dziedziny. Nie mogli uchylić się oni od stwierdzenia, że w ramy tej kategorii mogą wpisywać się różnorodne i różniące się od siebie typy umów. Próba ich ujednoczenia napotyka trudność w postaci dzielących je różnic, z tego też względu umowy te wymagały zróżnicowanych unormowań, których nie można było zastąpić jedną regulacją.

To zróżnicowanie dostrzegalne jest obecnie jeszcze bardziej, jeśli wziąć pod uwagę różnice pomiędzy tradycyjnymi typami umów a umowami zawieranymi z administracją publiczną, które łączą interesy prywatne i publiczne, a także potencjalnymi nowymi umowami, które mogą być wynikiem zawartych porozumień derogacyjnych. Z tego względu utrzymanie jednolitej kategorii kontraktu rolnego mogłoby być przydatne tylko dla celów porządkujących i systematyzujących.

EVOLUTION OF AN AGRICULTURAL CONTRACT

Summary

The paper presents the evolution of agricultural contracts (*contratti agrari*) which has for long constituted the fundamental instrument used in the regulation of legal relations under Italian agricultural law. Originally, the main purpose of those contracts was to regulate the relations between such factors as land, labour and capital. Today, however, their

scope has significantly broadened to reflect, as the author emphasises, the evolution of the concept of agriculture and agricultural law.

First, the solutions applicable to lease and similar contracts provided for in subsequent versions of the Italian civil code (from 1865 and 1942) and some special acts are analysed. Next, norms regulating the deed forming a company and agri-industrial contracts are discussed with a view of presenting how agricultural regulations have adapted to accommodate the changes and evolution of agriculture, or, in other words, on the transition from land-bound agriculture focused on consumption to a market-oriented industrialised agriculture. Finally, contracts that farmers concluded with organs of public administration in public interest are presented.

On the basis of the above it is postulated that a uniform category of agricultural contracts should be maintained.

L'EVOLUZIONE DEL CONTRATTO AGRARIO

Riassunto

L'obiettivo dell'articolo è l'analisi dell'evoluzione della disciplina dei contratti agrari che per lungo tempo hanno rappresentato lo strumento principe di regolazione dei rapporti giuridici nel diritto agrario italiano. Inizialmente i contratti si concentravano sulla regolazione dei diversi fattori produttivi (terra, lavoro e capitale). Attualmente riguardano anche altri e nuovi aspetti. Tale estensione – come sostiene l'Autore – rispecchia l'evoluzione del concetto di agrarietà e, di conseguenza, dello stesso diritto agrario.

La trattazione parte dall'analisi della disciplina del contratto di affitto di fondo rustico e degli altri contratti agrari previsti nei codici civili italiani (prima del 1865 e del 1942 poi) e nelle leggi speciali. Poi vengono esaminate le norme concernenti il contratto di società e i contratti agro-industriali, le cui discipline rispecchiano l'adeguamento della legislazione agricola all'evoluzione dell'agricoltura, ovvero il passaggio dall'agricoltura legata strettamente al fattore terra e orientata all'autoconsumo, all'agricoltura industrializzata e orientata alle esigenze del mercato. Infine, vengono analizzati i nuovi contratti tra imprenditori agricoli e pubbliche amministrazioni stipulati al fine di realizzare gli interessi dell'intera società.

Alla luce delle considerazioni svolte e della varietà degli schemi contrattuali riscontrati, l'Autore esprime le sue conclusioni interrogandosi circa l'opportunità del mantenimento della categoria unitaria dei contratti agrari.